

Een protestantse visie op het klonen van mens en dier

Een impliciete religiositeit doortrekt het debat over biotechnologie, met name wanneer het gaat om gentherapie en het klonen van mens en dier. In de godsdienstgeschiedenis komt het beeld van het Centrum van de Wereld (axis mundi) telkens weer terug. Oude, archaische beschavingen zagen hun bestaan verankerd in een sacraal kosmisch centrum. De ruimtelijke metafoor van centrum en rand kreeg in mythen de gestalte van een wereldboom of een kosmische berg. Het kosmisch centrum werd ook als navel van de wereld omschreven.

FRITS DE LANGE 3 juli 1998, 0:00

In onze van wetenschap en techniek doordrenkte samenleving lijkt het centrum van de wereld verplaatst. Niet meer een heilige berg is de navel van de wereld, maar de menselijke celkern. De metafoor 'voor God spelen' is in het debat niet voor niets schering en inslag. Wie met genen speelt, speelt een spel, zo niet met God zelf, dan toch met het goddelijke. Hier naderen wij het geheim van het leven, zoals Mozes naderde tot God in de brandende braambos of op de berg Sinai. "Kom niet dichterbij: doe uw schoenen van uw voeten, want de plaats, waarop gij staat, is heilige grond." (Exodus) De hedendaagse

verschijning van het heilige vindt plaats in het laboratorium. Niet meer de Thora is levenswet, maar de genetische code. Maar ondertussen: de metaforiek van cirkel, rand en kern vertoont nog steeds een herkenbare mythische structuur. De cirkelvormige lichaamscel heeft de vorm van een heiligdom, de celwand markeert de grens van binnen en buiten en onttrekt de kern aan het oog. Wie er binnendringt, betreedt een gewijde ruimte.

Neemt de geneticus de plek van God in? Celkerntransplantatie zou een grove schending van de 'heiligheid van het leven' zijn. Hoe moet men met dit religieuze taboe omgaan?

ADVERTENTIE

Ik wil ervoor pleiten om, onder erkenning van de mythe van het heilige leven, die mythe toch kritisch te bejegenen. En dat, paradoxaal genoeg, op godsdienstige gronden ontleend aan de protestantse traditie. Ook het protestantisme belijdt God als Schepper. Het benadrukt daarbij echter in het bijzonder de kwalitatieve grens tussen de Schepper en het geschapene. Niet het leven zelf is heilig, maar God en Hij alleen. Het leven is een gave van God, en daarin berust zijn waarde, niet in een intrinsieke heiligheid. Een desacralisering van het natuurlijke is het gevolg. Niet Moeder Natuur, maar God de Vader moet worden aanbeden. Men zou dit godsgeloof 'radicaal monotheïsme' kunnen noemen. Het onderscheidt zich van andere vormen van religie door niets van absolute waarde te beschouwen dan de transcendente Schepper God.

Alles wat bestaat verdient relatieve toewijding. Omdat het geschapen is, is het goed. Maar het is niet goddelijk. Ook al heeft men straks alle 80 000 menselijke genen in kaart gebracht, ook al ontrafelt men het geheim van het leven; niet God zelf, maar zijn schepping is in het geding. Dat impliceert een desacralisering van de biotechnologie en een vrijheid van genetisch onderzoek. Onderzoek mag. Men kan zelfs zeggen: onderzoek moet, het is een deel van de christelijke cultuurtaak, die aan mensen is opgedragen. In dat kader mag 'sleutelen' ook. Er zijn zeker morele grenzen aan gentechnologie, maar een religieus taboe erop is er niet. God huist niet in de genetische code; wie de code ontrafelt, wie genen recombineert of transfereert, celkernen transplanteert - hij speelt wel met de schepping, maar niet met de Schepper zelf. De angst dat wie in de celkern ingrijpt het werk van God overneemt berust op de voorstelling van God als Gaatjesvuller: de god als alibi, die wordt opgevoerd als wij het niet meer of nog niet weten.

De uitdrukking 'voor God spelen' zou in positieve zin kunnen worden aangewend. Zo vertaalt de theoloog Allen D. Verhey de uitdrukking met: 'voor God spelen zoals God zelf voor God speelt'. Hij ziet de biotechnologie als één van de terreinen waarop mensen God kunnen naspelen, een imitatio dei. Hoe speelt God dan? In de christelijke traditie lezen we dat af aan Jezus van Nazareth. Hij speelde scheppend, bevrijdend, zorgend en genezend voor God. Wie hem wil naspelen zal wetenschappelijke creativiteit niet willen frustreren, maar stimuleren. God de Schepper imiteren, dat maakt een 'celebration of knowledge' mogelijk, waarbij men verrast en versteld mag staan over wetenschappelijke ontdekkingen. De navolging van zo'n God levert ook een paar morele

voorwaarden die aan gentechnologie kunnen worden gesteld: ze moeten op de gezondheid en het welzijn van mens en dier zijn gericht en de lasten en lusten ervan moeten rechtvaardig worden verdeeld. Gentherapie wordt in principe positief bejegend. Maar mogelijke gevolgen van gendiagnostiek (een al te ruim abortusbeleid bijvoorbeeld) moeten kritisch vanuit het gezichtspunt van zorg voor het zwakke worden gezien. En wat rechtvaardigheid betreft: men zal allergisch reageren op de commerciële uitbuiting van biotechnologie (het patenteren van levensvormen), maar ook op het bureaucratisch misbruik van genetische databestanden.

Alleen God is god. Deze religieuze attitude opent een breed veld van wetenschappelijke en morele handelingsvrijheid. Maar zij leidt ook tot kritische afgrenzingen. Een religieuze benadering van de wereld als schepping van God verdraagt zich slecht met het levensbeschouwelijke reductionisme van sommige wetenschappers, die de essentie van het menselijk leven in het DNA zien gedetermineerd. 'Het zit allemaal in de genen', is de populaire formulering van deze mythe. Genen bepalen niet alleen onze lichaamslengte en -omvang, de kleur van onze ogen en ons haar, maar ook of wij kanker zullen krijgen of Huntington of Alzheimer. Zij maken ons homo- of heteroseksueel, leggen ons voor alcoholist of crimineel in de wieg en bepalen hoe oud wij worden. Wij, dat zijn onze genen - onze genen, dat zij wij. Deze Genetische Mythe vervult eenzelfde rol als de Maatschappijmythe van de jaren zestig en zeventig. Was destijds de omgeving altijd de oorzaak, de determinant van alle gedrag, nu is dat volledig verschoven naar de natuur, de aanleg. De strekking blijft dezelfde: wat ons overkomt, is elders vastgelegd. Wij kunnen er niks aan doen.

De Genetische Mythe is een fatalistisch predestinatiegeloof. Het gen als de grillige God. Enerzijds maakt zij mensen tot volstrekte marionetten van hun DNA-program; anderzijds verschaft zij hun de illusie dat, wanneer in de toekomst de gehele menselijke genetische make-up in kaart zal zijn gebracht, er een totale controle mogelijk is van de verdere evolutie van de mensheid.

In naam van welke vrijheid die evolutie dan nog gestuurd zou kunnen worden, blijft in het ongewisse. De Genetische Mythe maakt van de toekomstige mens tegelijkertijd een Pinokkio en een Prometheus.

Voor een gelovig mens ligt de essentie van het menszijn daarentegen in de gemeenschap met God. Wie hij of zij voor God is, dat maakt de mens uniek. Het argument dat tegen het klonen van mensen wordt aangevoerd, als zou het de uniciteit van de mens in gevaar brengen en daarmee hem het Beeld Gods-karakter ontnemen, is dan ook niet steekhoudend. Het laat zich meer leiden door genetisch determinisme dan door geloof in God. Niet de genetische herkomst bepaalt of een mens Beeld Gods genoemd kan worden, maar zijn biografie, zijn toekomst. Beeld Gods is geen oorsprongs-, maar een bestemmingsbegrip. Ook een menselijke kloon zal in vrijheid en verantwoordelijk moeten beslissen hoe hij aan zijn leven (inclusief zijn genetische erfenis) gestalte zal geven. Daarin berust zijn waardigheid en uniciteit. Ook een kloon zal een mens zijn, geschapen naar het Beeld van God. Of hij zijn ouder(s) dankbaar zal zijn is een tweede.

Een tweede kritische afgrenzing die in het radicale theocentrisme besloten ligt is de weerstand tegen alle eugenetische - op rasverbetering gerichte - aspiraties, die in de toekomstige mens een nog te fabriceren god zien. Het is God die de geschiedenis zal voltooien, niet de mens, zegt de christelijke traditie. Elke verwijzing naar een heilsboodschap die in de genetica besloten zou liggen, elke suggestie als zou dit heil immanent in de geschiedenis gerealiseerd kunnen worden, moet daarom met ontnuchterend ongeloof worden bejegend. Agressie, ziekte, ouderdom, geheugenverlies - wij zouden er graag helemaal van af willen. Er kan in de discussie rondom gentechnologie soms ook een gnostische vijandschap worden geproefd tegen het geschapene. De kwetsbare en gebrekkige mens, de onberekenbare en grillige natuur worden beschouwd als het stuntelige knoeiwerk van de Schepper. Een beginneling, die wij nu met behulp van onze gentechnologie een lesje zullen leren.

De utopie dat gentechnologie het einde van alle ziekte, armoede en dood zou kunnen inluiden moet echter met scepsis worden bejegend. Niet dat zij nooit werkelijkheid zal kunnen worden (dat weten we niet). Maar wij moeten haar in ons praktisch handelen niet willen aanhangen, omdat ze ons verkeerde doelstellingen voorspiegelt waar we overspannen en krampachtig middelen voor gaan inzetten. De christelijke eschatologie biedt wel een hoopvol toekomstperspectief. Maar er bestaat in dit geloof een volstrekte discontinuïteit tussen de Eerste Dingen en de Laatste, deze tijd en de toekomstige. Dat brengt een zekere ontspanning, een eschatologische nonchalance met zich mee. God zal de Nieuwe Mens wel scheppen, als Hij hem nodig vindt. Het is niet aan ons om dat

te doen; wij dienen hooguit het leven van de oude mens zo veel mogelijk van zijn lasten en moeiten te bevrijden.

Moeten we ons dan bij het gegevene maar neerleggen? Is christelijke bio-ethiek dan niet meer dan: de schepping pappen en nathouden? Religieuze ethiek tendert ernaar conservatief te zijn. Zij beroept zich daarbij meestal op de schepping en haar godgegeven ordeningen. Zij redeneert dan als volgt: Omdat (1) de transplantatie van genetisch materiaal van de ene soort naar de andere de gegeven soortgrenzen overschrijdt, en (2) de gegeven soortgrenzen door God gewild zijn, moet de conclusie luiden: gentransplantatie mag niet. Dezelfde redenering wordt gevolgd als het om de menselijke voortplanting gaat: omdat kloneren de door God gewilde geslachtelijke voortplanting doorkruist, is het uit den boze.

Het beroep op de natuur is, zoals bekend, in de ethiek omstreden. Uit feiten laten zich geen normen aflezen. Er zijn echter ook religieuze redenen om een beroep op de natuur als scheppingsordering te relativiseren. 'Schepping' is in het protestantisme niet identiek aan 'natuur'. Zij staat eerder voor 'geschiedenis': de verbondsgeschiedenis die God met de wereld is aangegaan.

De christelijke visie op geschiedenis is in de trits 'schepping zondeval verlossing' uitgedrukt. Gentechnologie moet niet vanuit de 'natuur', maar veeleer vanuit die 'geschiedenis' worden benaderd. Niet de vraag: hoe heeft God ooit de wereld geschapen? maar: waartoe heeft Hij haar geschapen? dient het normatieve kader te vormen voor een religieuze benadering van klonen. De christelijke eschatologie nodigt uit tot een

optimale inzet van wat in het menselijk vermogen ligt om ook door middel van bio-technologie onrecht en lijden te verminderen.

De gegeven schepping dient weliswaar met respect en zorg te worden bejegend. Het is immers deze schepping die verlost wordt, geen andere. Maar de natuurlijke orde heeft geen absoluut gewicht, maar staat in dienst van de geschiedenis waarvan zij deel uitmaakt.

Dat geldt ook voor dieren. Dieren hebben weliswaar een eigen, directe verhouding tot hun Schepper. Dezelfde Geest van God die mensen bezielt, vormt ook hun levensadem (Psalm 104; Prediker 3:19). Zij hebben meer dan instrumentele waarde. Zij zijn er ook voor zichzelf. 'Gij zult een dorsende os niet muilbanden' (Deuteronomium 25:4). Toch denk ik dat een radicaal bio-centrisme, dat aan alle levensvormen een even grote intrinsieke waarde verleent, vreemd blijft aan het christelijk geloof. Ook al gaat het in de voltooiing van de schepping niet om mensen alleen, het draait in het drama van de geschiedenis wel om hen. Het klonen van dieren voor menselijk gebruik moet dan wel met grote terughoudendheid worden gezien, maar stuit niet op een onvoorwaardelijk neen.

De risico's, onzekerheden en gevaren van gentechnologie moeten in een zorgvuldige kosten-batenanalyse worden afgewogen tegen de mate van welzijn die zij aan mensen kan brengen (en aan dieren kan kosten). De natuurlijke ordeningen die zij daarbij verstoort zijn in die afweging wel van gewicht, maar niet doorslaggevend. Naast liefde moet theologisch zwaarder wegen dan de biologische status-quo. Genetische

ingrepen waar mensen aanwijsbaar beter van worden (in de medische zin van het woord) zijn niet alleen toegestaan, ze vormen een ethische eis.

Gelovigen die het moderne, evolutionaire wereldbeeld hebben overgenomen zullen hun oordeel op biotechnologie willen integreren in een visie op de schepping als doorlopend proces, creatio continua. De schepping is geen afzonderlijke daad van God ooit in den beginne, maar een dynamische geschiedenis. Dat houdt meer in dan op de winkel passen. De mens wordt ingeschakeld in het creatieve proces van Gods doorgaande schepping.

Met de laatste visie correspondeert een progressieve bio-ethiek. Toch zou een al te hoge toon een beetje gedempt moeten worden. Niet zozeer omdat de natuur heilig verklaard moet worden, maar omdat men die andere notie in de christelijke drieslag, de zonde, serieus wil nemen. Zonde duidt in de christelijke leer niet op de feilbaarheid of eindigheid van de mens. Dat is zijn schepselmatigheid, en die is in principe goed. Zonde wijst echter op de onwil van de mens om met die positie van schepsel genoeg te nemen. De mens wil graag Schepper worden, en de macht, de kennis en de goedheid van God verwerven. Zonde berust niet op een defect aan de menselijke vermogens, maar op een perversie van de wil. In het protestantisme is deze nadruk op de radicaliteit van het kwade overgenomen. De mens heeft 'een radicale hang naar het boze' (Kant) die kan uitmonden in een totale perversie van het hart.

Wie vanuit dit 'christelijk realisme' (Niebuhr) naar de biotechnologische onderneming kijkt en de menselijke hang

naar het kwade in combinatie met het inzicht in menselijke feilbaarheid en eindigheid verdisconteert, die zal met betrekking tot het klonen van mens en dier uiterste terughoudendheid in acht nemen. Er is geen plaats voor vooruitgangsgeloof of verlichtingsoptimisme. De eschatologie daagt de mens weliswaar uit om alle mogelijkheden te benutten voor een optimalisering van de natuur, maar het leerstuk van de zonde zal hem tegelijk wijzen op de grenzen en de risico's ervan. Wantrouwen tegen het kloneringsenthousiasme is vanuit het gezichtspunt van de zonde een morele deugd. De vraag is niet zozeer of klonen mag of niet, maar veeleer: waarom zouden we het willen?

Want: deugt onze wil?